

Тематична рубрика: **СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ**

УДК 339.982

JEL: F02

Зварич Р.Є.

к.е.н., доцент, докторант кафедри міжнародної економіки
Тернопільський національний економічний університет

КРИТИЧНІ ІМПЕРАТИВИ РОЗВИТКУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
Critical imperatives of globalization development

У статті розглянуто базові критичні зауваження до процесів глобалізації, з точки зору різних наукових шкіл. Доведено, що поточна неоліберальна модель глобалізації економіки має ряд негативних моментів, що характеризується гострими колізіями і конфліктами між різними учасниками світогосподарських та інших міжнародних відносин. Набуло розвитку питання актуалізації нової альтернативної моделі розвитку світової економіки.

Ключові слова: *альтерглобалізація, вестернізація, глобальна конкуренція, інтеграція, інтернаціоналізація господарського життя, неоліберальна модель світової економіки, поляризація.*

В статье рассмотрены базовые критические замечания к процессам глобализации, с точки зрения различных научных школ. Доказано, что текущая неоллиберальная модель глобализации экономики имеет ряд негативных моментов, характеризуется острыми коллизиями и конфликтами между различными участниками мирохозяйственных и иных международных отношений. Получило развитие вопросы актуализации новой альтернативной модели развития мировой экономики.

Ключевые слова: *альтерглобалізація, вестернізація, глобальна конкуренція, інтеграція, інтернаціоналізація господарського життя, неоліберальна модель світової економіки, поляризація.*

In the article researched the basic criticisms to the processes of globalization in terms of different scientific schools. It is proved that the current neoliberal model of economic globalization has some negative aspects, characterized by sharp conflicts between different actors of global international relations. It is developed the issue of actualization the new alternative model of the world economy.

Key words: *alterglobalization, westernization, global competition, integration, internationalization of economy, the neoliberal model of world economy, polarization.*

Постановка проблеми. Глобалізація змінює роль держави як інституту організації життєдіяльності суспільства. Разом із цим, сучасний світовий економічний розвиток характеризуються асинхронною нестабільністю і сприяє формуванню однополюсного світу. Проте сам факт наявності глобальних взаємозв'язків свідчить про суперечність національних пріоритетів та глобального масштабу організації не лише економіки, а й всього суспільного життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні аспекти процесу глобалізації досліджували Д. Белл, Е. Гідденс, Г. Лебон, М. Маклюен, О. Тофлер, Ф. Фукуяма, К. Ясперс. Напрями в концептуалізації глобалізації розглядали Б. Барбер, І. Валлерстайн, В. Галецький, П. Дікен, В. Іноземцев, С. Латоша, М. Мнакацян, А. Мокій, А. Панаріна, Дж. Розенау, Є. Савельєв, Г. Томпсон, Д. Фрідман, Д. Хелд, П. Хірст.

Постановка завдання. Метою дослідження є системна критика процесів глобалізації та актуалізація альтернативної моделі розвитку світової економіки.

Виклад основного матеріалу дослідження. Критика глобалізації будується на невизнанні її сприятливих наслідків і наголошенні на тому, що сили, які стоять за глобальними економічними трансформаціями, виступають проти використання глобальних регуляторних інструментів, сприяють створенню транснаціональних утворень, дії яких підривають стабільність

державних соціальних структур, не відповідають суспільним потребам і є абсолютно неконтрольованими. Відповідно до цього можна виділити певні базові критичні зауваження до процесів глобалізації, з точки зору різних наукових шкіл.

Важливим критичним зауваженням глобалізації є те, що вона специфічно інтегрує світ – відбувається стратифікація світової спільноти. Одні інтеграційні зусилля призведуть до об'єднуючого результату, інші – опиняться безнадійно підірваними. Головним є той факт, що потужні сучасні держави всупереч будь-якому ступеню глобалізації збережуть власний силовий та економічний потенціал. Отже, інформаційна революція не зрівняла держави між собою, а в світі відбувається маргіналізація країн, що розвиваються. Реалізація програми Вашингтонського консенсусу, яка активно нав'язувалася через посередництво США різноманітними фінансовими інститутами, ставила за мету дисоціалізувати країни світової периферії. Як наслідок, ідея вільної ринкової економічної самостабілізації, що автоматично досягається, виявилась архаїчною.

Досить скептична позиція з цього питання П. Хірста та У. Томпсона. На їх думку, глобалізація – міф, мета якого приховування конфронтаційної реальності міжнародної економіки, яка являє собою часовий важко стримуваний баланс сил трьох регіональних блоків – Пн. Америки, Європи та Сх. Азії, в ареалі яких національні уряди зберігають усю колишню міць. Відповідно до цього, сили інтернаціоналізації безпосередньо залежать від регулюючих правил національних урядів, які в першу чергу визначають напрями подальшої лібералізації. Тобто, глобалізація не пом'якшує, а посилює світову нерівність і створює додаткові можливості великим виробничим компаніям за рахунок менш великих і менш залучених до сучасної науки і технологій виробничих колективів [1].

Також варто зауважити, що в провідних країнах ефективність виникає в досить великих зонах виробництва, які внаслідок відкриття кордонів стануть неконкурентоспроможними для зарубіжних експортерів, здатних

демонструвати більш низький рівень витрат. Саме тому, Я. Бхагваті та П. Кругман зауважили, що найбільш доцільною є побудова вільного ринку для товарів, а не для капіталів, оскільки останні є нестабільними за власною природою і вимагають державного контролю – як мінімум за обмінними курсами [2].

Американські ізоляціоністи на чолі з П. Бьюкененом вважають, що глобалізація це ніщо інше, як система допуску на багатий і справедливий американський ринок демпінгових товарів з країн з дешевою робочою силою, що спричинює відтік вільного американського капіталу в країни, які розвиваються, і послаблює позиції США. Як наслідок виникає нова проблема – співвідношення глобалізації з вестернізацією. Відповідно до цього, А. Гідденс, Р. Робертсон, М. Олброу, У. Коннолі стверджують, що глобалізація більш широка ніж вестернізація і практично дорівнює процесу модернізації. На відміну від них, С. Амін, Л. Бентон, А. Каліннікос вважають глобалізацію глобальною дифузиею Західного модернізму і Західних інститутів. В результаті цього постає питання про те, чи зможе незахідний світ вступити до фази глобалізації, не відчувши попереднього впливу вестернізації, тобто консервації власної культури задля ефективного цивілізаційного підґрунтя вестернізації, що була активно сприйнята суспільством [3].

В цілому, глобалізація економіки – досить суперечливий феномен, з одного боку вона сприяє підвищенню ефективності світового господарства, економічному та соціальному прогресу людства, з іншого – принижує інтереси широких верств населення (зокрема країн, що не входять в «клуб» держав «золотого мільярда»). Нинішня неоліберальна модель глобалізації економіки несе в собі цілий ряд негативних моментів, що характеризується гострими колізіями і конфліктами між різними учасниками світогосподарських та інших міжнародних відносин. Глобалізація не виправдала надій, щодо подолання розколу світу на дві протилежні суспільні системи, перетворивши інтернаціоналізацію у глобальний феномен.

Економіка країн стає більш взаємозалежною, і уряди продовжують забезпечувати безпеку, приймати закони, регулювати комерційну діяльність і управляти грошовими коштами. Там, де комерційна діяльність здійснюється безперешкодно, силу мають дві і більше юрисдикції і, за визначенням, всі зацікавлені сторони повинні дійти згоди щодо правових і нормативних систем, в яких проводяться фінансові операції. Контраст між економічним і політичним аспектами глобалізованого світу породжує непередбачуваність. Чим більший розмах набуває комерційна діяльність, тим більше держав повинні домовитися про зміцнення координації їх інститутів і політики.

Негативною стороною глобалізаційної моделі є, зокрема, швидке перенесення економічних збоїв і фінансових криз з одних регіонів світу в інші та надання їм глобального характеру. Особливо це відноситься до міграції короткострокових спекулятивних капіталів на фінансових ринках. При цьому негативну роль відіграє електронізація обміну цінними паперами через Інтернет, хоча, телекомунікаційна революція досить сприяла зміцненню світового господарства і його прогресу. Інтернет накладає певні «кліше» на поведінку світових фінансових брокерів та уніфікує їх поведінку в різних фінансових центрах. У результаті в передкризових умовах їх дії часто проявляються в одному і тому ж – негативному напрямі, даючи «синергетичний» прокризовий ефект [4].

Також суперечливою стороною глобалізаційної моделі є той факт, що процеси глобалізації зменшують економічний суверенітет як атрибут влади національних держав і потенціал економічного регулювання відповідних національних урядів, що проявляються в зростаючій залежності від «своїх» та іноземних ТНК і їх лобі. Сучасні ТНК п'ятого покоління, що відносяться до вищого ешелону такого роду корпорацій, функціонують як автономні суб'єкти, що визначають стратегію і тактику своєї світогосподарської поведінки незалежно від правлячих в своїй країні політичних еліт, які швидше самі залежать від них і, прислухаються до них. Цей процес, що суперечить принципам побудови демократичної держави, менш чітко

спостерігається в США та інших країнах «золотого мільярда» і, навпаки, більш очевидніший, в державах слабших в економічному і військово-політичному відносінах. Іншими словами, склалося досить гостре протиріччя між глобалізацією і національним суверенітетом (особливо в галузі економіки) багатьох держав.

Вплив глобалізації на країни-лідери світової економіки (США, Канада, Німеччина, Японія, Франція, Великобританія, Італія, Китай) є очевидним. Так, розвиток МПП призвів до поступового домінування внутрігалузевого поділу, а високий рівень доходів у високо розвинених країнах стимулює інноваційну діяльність, яка спрямована на створення нової продукції, з одного боку, а з іншого, спрямована на зростання сукупного попиту в цих країнах. Структура попиту в країнах з майже однаковим рівнем розвитку однорідна, відбувається зростання в структурі світової торгівлі долі готової продукції, основним постачальником якої є розвинені країни. Для країн-лідерів притаманна однорідна політико-правова система, що знаходить своє втілення у відповідних зовнішньо-економічних політиках цих країн. Ці країни виступають основними експортерами та імпортерами капіталу у світовому господарстві, завдяки активній діяльності ТНК, вони виступають як основний імпортер трудової міграції та визначають інноваційний розвиток людства. Також країни-лідери зберігають за собою монополію на нові знання та технологію при одночасно відкритому доступі до природних ресурсів усіх країн світу, отже їх позиції посиляться ще більше [5].

Іншою важливою рисою сучасної глобалізації є посилення ролі країн, що розвиваються («виникаючих ринків», «виникаючих економік»), які виступають потужними гравцями на глобальному конкурентному ринку. Компанії з країн, що розвиваються, мають конкурентні переваги і на ринках розвинутих країн, і на власних ринках. Вони краще вміють пристосувати свою продукцію до потреб небагатих ринків. Компанії з країн, що розвиваються, виступають не тільки реципієнтами капіталів із розвинутих країн, вони все частіше поглинають відомі компанії, тобто глобалізація

набирає двостороннього руху: і від розвинутих країн до тих, що розвиваються, і у зворотному напрямі, а також між самими країнами, що розвиваються [6].

Проте, така дисгармонія розвитку породжує нові виклики та загрози світу. Зокрема, відбувається масова міграція населення до більш стабільних і сприятливих в економічному плані регіонів, а фінансові потоки, що надходять до відсталих регіонів світу недостатньо стимулюють науково-технологічне і культурне зростання країн, що розвиваються. Як наслідок, світова економіка отримує збільшення розриву в рівнях економічного та соціального розвитку між бідними і багатими країнами. Відбувається поглиблення соціального розшарування і несправедливості в бідних країнах (ріст безробіття, бідність працюючих мас, безпритульність дітей, поширення злочинності) та техногенне перенавантаження і деградація навколишнього середовища. Економічне послаблення національних держав веде до зниження ефективності та кількості національних держав через зростання їх необґрунтованої відкритості, фінансової залежності. Відбувається пригнічення внутрішніх ринків і падіння попиту на продукцію національних виробників та зростання ступеня економічного ризику. Крім цього, посилюється негативний вплив глобальної конкуренції та зростають протиріччя і конфлікти інтересів «старої» і «нової економіки» в країнах, що глобалізуються.

Тобто глобалізація найбільш повно проявляється в тому, що все більша частина вироблених в окремих країнах продуктів і послуг створюється на підприємствах або в компаніях, які фізично не належать резидентам відповідних країн. Чим менш самостійними у своїх рішеннях виявляться національні уряди, тим адекватніше будуть вони вести себе по відношенню як до інших країн, так і до власних економічних суб'єктів і громадян. Глобалізація, на думку П. Ратленда, поглиблює прірву в економічних рівнях високорозвинутих країн та країн менш розвинутих. Найхарактернішою ознакою глобалізації є посилення взаємодії і взаємозалежності в сучасному

суспільстві, завдяки чому формується, на думку М. Кастельса, «світове суспільство». Ядром цього суспільства є глобальна економіка, яка працює як єдина система в режимі реального часу і в масштабі усієї планети [7].

Глобалізація, істотно послабивши традиційні національні системи державного регулювання економіки, в той же час не привела до створення таких міжнародних, а тим більше наднаціональних механізмів регулювання, які заповнювали б прогалини, що виникли в результаті цього. Винятком з правила, в певній мірі, є лише ЄС, особливо Єврозона (Європейський валютний союз), що представляє не весь простір, на якому продовжує розвиватися інтеграція економік. Крім цього, глобалізація вже спричинила трансформацію системи міжнародних економічних відносин та зробила її менш передбачуваною, що ставить під сумнів надійність довгострокових прогнозів розвитку світової економіки.

Інформаційні, фінансові та інші процеси, пов'язані з глобалізацією, скорочують можливості національних урядів з контролю внутрішньополітичної ситуації і управління нею. Окремі держави, перебуваючи під впливом ситуації на світовому ринку, втрачають суверенітет над національною економікою та контроль інформаційними потоками. Багато функцій, що раніше виконувалися урядами, переходять до транснаціональних корпорацій, інститутів громадянського суспільства. Національні та міжнародні неурядові організації мають зростаючий вплив на громадську думку, формування політики, напрацювання законів, самі виконують функції соціального захисту і навіть беруть участь у діяльності комітетів і комісій ООН. Уряди частково втрачають монополію на реалізацію владних повноважень [8].

Глобалізація обмежує роль держав не тільки «зверху», а й «знизу», зміцненням і прямим виходом на міжнародну арену окремих елементів суспільства. Як правило, це ті ж самі структури (крім міждержавних), які обмежують державу «згори», але на більш ранньому етапі свого розвитку, коли ще не стали повністю міжнародними і не втратили свого національного

«обличчя». Крім корпорацій, які перетворюються в транснаціональні, значну роль починають грати регіони, причому збільшують вплив як найбільш, так і найменш економічно розвинені території. Перші набувають певну автономію в обмін на політичну лояльність і згоду на перерозподіл їхніх коштів на користь других, а другі – отримуючи деяку самостійність у міжнародних контактах в якості додаткового інструменту саморозвитку, в обмін на відносно зменшення прямої підтримки з боку держави. Таким чином, зниження ролі держави в ході глобалізації, обмежуючи вплив суспільства на реально здійснювану політику і на свій власний розвиток, сприяє нав'язуванню цьому суспільству зовнішніх, глибоко чужих, а часто і відверто ворожих йому інтересів, мотивацій і практичних дій.

Також варто зауважити, що сьогодні існує протиріччя між глобалізацією економіки як об'єктивним процесом з його переважно позитивними ефектами і поточною моделлю глобалізації. Сучасна неоліберальна модель, що реалізована головним чином в інтересах країн «золотого мільярда», націлена на отримання максимальної вигоди з прискореного розвитку світової економіки для високорозвинених держав без достатнього врахування інтересів інших країн. Саме тому в останні роки в багатьох країнах набули широкого поширення рухи «антиглобалістів», тобто принципівих противників глобалізації, і альтерглобалістів (тих, хто заперечує не глобалізацію як таку, а антисоціальну спрямованість сучасної неоліберальної моделі глобалізації економіки, та шукає альтернативу даної моделі у вигляді тієї чи іншої «нової парадигми») [9].

В цілому, неоліберальна модель диференціювала світ на країни, що виграли від глобалізації і ті, що програли в її результаті. Причому залежно від критеріїв, що застосовуються тими чи іншими дослідниками для поділу на ці дві групи, їх склад відрізняється. Так чи інакше, існують труднощі адаптації до викликів глобалізації для країн, що розвиваються і для країн з перехідною економікою, через неготовність національних правових, економічних, адміністративних систем і механізмів та відсутність коштів,

якими володіють промислово розвинені країни. Це змушує країни з перехідною економікою і особливо країни, що розвиваються приймати правила гри, запропоновані сильнішими учасниками світового господарства. Зростаючий розрив у рівні добробуту багатих і бідних країн веде до витіснення останніх на узбіччя світового господарства, збільшення в них безробіття, зубожіння населення. Розвинені країни цілком правомірно вказують на те, що глобалізація в тому вигляді, в якому вона розгорталася в минулі роки, не тільки не вирішила, але навіть загострила проблеми, що заважають справжній інтеграції цих країн в систему світогосподарських зв'язків і більш-менш задовільного вирішення ними проблеми бідності та відсталості. У той же час дослідники, як правило, сходяться в тому, що глобалізація економіки підсилює розшарування всередині країн, що розвиваються, особливо найбільш бідних. Тенденція до глобалізації міжнародних ринків, на думку Н. Бердсолла, призводить до виникнення фундаментальної суперечності, при якій властива цим ринкам нерівність сприяє посиленню нерівності в країнах, що розвиваються [8].

Глобальний розподіл доходів також відноситься до проблематики науково-технологічної глобалізації. Звичайно, її досягнення прямо або опосередковано використовуються усім людством. Однак у першу чергу вони служать інтересам ТНК та розвиненим країнам. За деякими розрахунками Дж. Сакса, тільки 15% населення планети забезпечують майже всі світові технологічні інновації. Близько $\frac{1}{2}$ частини людства здатна використовувати наявні технології, в той час коли $\frac{1}{3}$ населення світу ізольована від них, не здатна ні створювати власні інновації, ні використовувати зарубіжні технології. У такому стані перебувають найбідніші (за класифікацією ООН) народи світу (їх близько 50), більшість з яких, розташовані в Африці [10].

Отже, однозначно відповісти на запитання, що глобалізація несе країнам – загрозу чи нові можливості – практично неможливо, адже баланс позитивних і негативних наслідків постійно змінюється. Проте реальність

полягає в тому, що глобалізація являє собою об'єктивне і абсолютно неминуче явище сьогодення, що можна пригальмувати засобами економічної політики, але не можна зупинити або скасувати, бо це імперативна вимога сучасного суспільства та науково-технічного прогресу. Країнам необхідно адекватно реагувати на глобалізаційні процеси, щоб адаптуватися до нових умов і скористатися шансами, які надає інтернаціоналізація світової економіки.

Несправедливий розподіл вигод від глобалізації породжує загрозу конфліктів на регіональному, національному та інтернаціональному рівнях. Деякі вчені вважають, що можлива глобальна конвергенція доходів, аргументуючи це тим, що економіка бідних країн розвивається більш швидкими темпами, ніж багатих. Насправді ж швидке зростання характерне лише для невеликої групи країн Південно-Східної Азії (азіатських тигрів), тоді як найменш економічно розвинуті країни мають набагато нижчі темпи зростання, ніж багаті держави. У результаті відбувається не конвергенція чи вирівнювання доходів, а швидше їх поляризація [9].

Висновки з проведеного дослідження. До критичних імперативів розвитку глобалізації варто віднести в першу чергу соціальну нерівність, деградацію довкілля, фрагментацію виробництва (ліквідації робочих місць і безробіття у розвинених країнах), зниження конкурентоспроможності підприємств промисловості та сільського господарства розвинених країн (знижуючи цим якість життя їхніх працівників), зростання загрози впливу на культуру (рівнобіжно з глобалізацією економіки та торгівлі, культура імпортується та експортується також). Наявність окреслених проблем актуалізує питання щодо нової моделі розвитку світової економіки, яка повинна бути альтернативною до існуючої. Дана модель розвитку світової економіки повинна увібрати всі позитивні риси, що притаманні глобалізації та разом з тим запропонувати вирішення її поточних проблем та прогалин. Альтерглобальна модель має стати втіленням нових принципів функціонування світової системи, які будуть ґрунтуватись на засадах

соціального партнерства, соціального захисту на реальних демократичних цінностях та інституті соціальної держави.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Robertson R. The Three Waves of Globalization. A History of a Developing Global Consciousness / R. Robertson // Nova Scotia; London. – N. Y.: Fernwood Publishing & Zed Books. – 2003. – P. 7-11.
2. Бауман З. Глобализация. Последствия для человека и общества / З. Бауман // Пер. с англ. М. – 2004. – С. 87.
3. Held D. Introduction: Globalization at Risk / D. Held, A. McGrew // Globalization Theory: Approaches and Controversies. – Cambridge: Polity. – 2007. – P. 1-14.
4. Scholte, J. Beyond the Buzzword: Towards a Critical Theory of Globalization. Globalization: Theory and Practice. – London: Continuum. – 1996. – P. 44–45.
5. Friedman T. The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century / T. Friedman // Penguin. – London. – 2006. – P. 593.
6. Darling, F. The Westernization of Asia: A Comparative Political Analysis. New Brunswick (NJ): Transaction Publishers. – 1980. – 320 P.
7. Куриляк В.Є. Вплив глобалізації на економічний розвиток України [Електронний ресурс] / В.Є. Куриляк, Є.В. Савельєв // Економіка України. – 2012. – №9. – С. 57-69. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/EkUk_2012_9_7.
8. Simon C. The Neoliberal Theory of Society / C. Simon // Neoliberalism – A Critical Reader. – Pluto Press. – London. – 2005. – p. 50-59.
9. Зварич Р.Є. Теоретико-методологічні основи процесів альтерглобалізації / Роман Євгенович Зварич // Журнал європейської економіки. – 2015. – Том 14, №4. – С. 422–437.
10. World Investment Report 2016. Investor Nationality: Policy Challenges. N. Y.; Geneva: UN Publications. – 2016. – p. 3.

Abstract

In the article researched the basic criticisms to the processes of globalization in terms of different scientific schools. It is proved that the information revolution not equalized states, the world marginalized developing countries. It is concluded that globalization does not soften but increases global inequality and creates additional opportunities for large manufacturing companies due to less attraction to modern science and technology production teams. It is proved that the current neoliberal model of economic globalization has some negative aspects, characterized by sharp conflicts between different actors of global international relations. It is proved that globalization reduces economic sovereignty as an attribute of the authority of government and potential of economic regulation that manifested in the growing dependence on "their" and foreign multinational corporations and their lobbies. It is established that the country's leaders retain the monopoly on new knowledge and technology at the same time open access to natural resources around the world, so their position will grow. It is determined that the trend towards globalization of international markets leads to a fundamental contradiction in which inequality inherent in this market contributes to increase of inequality in the developing world. It is established that is deepening social stratification and injustice in poor countries (growth of unemployment, poverty, number of homeless children, spread of crime) and environmental degradation. It is proved that unfair distribution of benefits of globalization raises the threat of conflict at regional, national and international levels. It is developed the issue of actualization the new alternative model of the world economy.